

М.М.Варварцев (Київ)

**ЗАХІД ТА СЛОВ'ЯНСТВО У ПОЛІТИЧНІЙ СПАДЩИНІ
ДЖУЗЕППЕ МАДЗІНІ**

У статті розглядається боротьба лідера італійського визвольного руху Дж.Мадзіні за об'єднання Західної і Східної Європи на засадах демократії.

Про Джузеппе Мадзіні - мислителя і революціонера - багато писали й сперечалися ще за його життя. Але й після смерті великого італійця його ім'я лунало на вирішальних поворотах історії. Сьогодні мадзініана - один з найпопулярніших напрямів у західній історіографії. Досить вказати, що бібліографічний облік італійських публікацій, здійснюваний від 1950-х рр. Інститутом "Дім Мадзіні" в Пізі, уже сягнув 15 тис. В обіг раз у раз вводяться відшу-

кані в архівах і бібліотеках нові документи Мадзіні, писемна спадщина якого складає 104 томи¹.

Головний ідейний натхненник і організатор боротьби за створення єдиної, демократичної держави свого народу, Дж. Мадзіні заслужив від сучасників і нащадків характеристику апостола італійської незалежності. Разом з тим не буде перебільшенням називати його предтечею нової Європи, будителем і поборником свободи всіх її народів. Однак і дотепер ця проблема лишається значною мірою "річчю в собі". Пов'язані з нею великі масиви історичного матеріалу ще чекають опрацювання й осмислення, що виразно засвідчила перша колективна двотомна праця "Мадзінізм у світі", виконана наприкінці ХХ ст. істориками Італії, США, Іспанії, Польщі, Угорщини, Аргентини, Румунії, Греції, Болгарії, України, Словенії, Сербії².

Розробляючи побудову вільної Італії, Мадзіні постійно переймався питанням - яким чином здійснити її в умовах Європи, закутої в кайдани імперій, королівств, герцогств і князівств? Власне, такого рішення шукали ще його попередники - карбонарії, у лавах яких він набув свого першого політичного досвіду. Таємне карбонарське товариство, верховна вента* якого знаходилась у Парижі, опорою італійської визвольної справи вважало Францію. У своїх орієнтаціях воно виходило з гасла "братерства народів", проголошеного Великою французькою революцією 1789-1794 рр., провідники якої прагнули повернути на свій бік інші нації, поневолені абсолютистськими режимами. Революційні ішульси йшли з Франції й після реставрації в ній монархії. Французька революція в липні 1830 р. відгукнулася спалахом солідарності й взаємодопомоги народів. У самій Франції жваво обговорювалися проекти її об'єднання з сусідніми країнами. Цими настроями і думками переймалася інтелектуальна еліта. Її характерну позицію висловив у грудні 1831 р. паризький журнал "Європеець", оприлюднивши статтю програмного звучання - "Про європейську федерацію". Ідеї Об'єднаної Європи знаходили поширення також серед нижчих суспільних верств. Найпопулярнішою, наприклад, у той час стала пісня улюбленого поета французьких простолюдинів Беранже - "Священний союз народів"³.

Такою атмосферою суспільного піднесення зустріла Мадзіні Франція, коли він уперше ступив на її землю як політичний вигнанець у січні 1831 р. Вже влітку того року у Марселі він створив на хвилі руху солідарності французьких республіканців з патріотичними силами в Бельгії визвольну організацію нового типу - "Молода Італія". Тоді ж великого розголосу набуло звернення політичної опозиції в Брюсселі до "жертв тиранії", серед яких було названо іспанський, португальський, італійський та інші народи Європи. "Приєднуйте ваші сили до наших, - закликали їх бельгійці. - Треба покінчити з абсолютизмом. Наша перемога забезпечить кожному з вас вільну батьківщину"⁴.

Тож не випадково перші кроки своєї діяльності "Молода Італія" робить у сфері міжнародних відносин. Її засновник налагоджує контакти з іншими демократичними організаціями, щоб укласти спільну угоду в справі допомоги бельгійським повстанцям. "Молода Європа! Ось терен свободи ХІХ століття!" - пише він 10 липня 1831 р. в листі до одного із своїх соратників Дж. Джильйолі, пропонуючи сформувати з італійців і направити в Бельгію легіон, який "приєднався б до французького легіону"⁵.

Самим ходом подій Мадзіні втягувався в боротьбу за свободу пригноблених монархіями народів і пошуки шляхів співпраці з ними. До цих рішень і

* Вента (venta) - організація і місце зборів карбонаріїв у Франції та Іспанії на початку ХІХ ст.

дій керівника "Молодої Італії" підштовхували роздуми з приводу провалів карбонарського руху в Італії. У своїх "Автобіографічних нотатках" Мадзіні згадував, як кинутий 1830 р. сардинською владою до в'язниці у Савоні він розмірковував над засадами, на яких мала б постати нова, ефективна організація борців за італійську свободу, і намагався окреслити "можливі форми роботи з європейськими революційними елементами". Його охоплювало "передчуття, що відроджена Італія стане ініціаторкою нового життя, нового могутнього об'єднання націй Європи"⁶.

Створенням "Молодої Італії" Мадзіні остаточно задекларував свій розрив з карбонаризмом та його ілюзіями щодо "альянсу народів" у вигляді спілки італійських патріотів з королівським двором Франції. В необхідності іншої визвольної стратегії його остаточно переконав фінал революційної боротьби, очоленої карбонарями в 1831 р. у Папській державі та сусідніх з нею герцогствах, коли Франція відмовилася від обіцянок не допустити австрійської інтервенції на Апеннінах і заборонила відправку в Італію зброї й волонтерів.

Розчарований у карбонарстві, Мадзіні, проте, не відмовляється від самої ідеї міжнародних союзів, вважаючи, що мова може йти про їх нові засади - республіканізм, демократію, а, отже, учасникам визвольних змагань марно добиватися прихильності королів. Розгортаючи свою діяльність, "Молода Італія" найбільше орієнтувалася на зв'язки з французькою опозицією, передусім з угрупованням марсельських республіканців на чолі з Олів'є, від якого "молоді італійці" діставали моральну й матеріальну підтримку, захист від поліцейських переслідувань, сприяння у випуску пропагандистської літератури⁷.

Як трибуну солідарності з борцями за республіканську Францію він використовував друкований орган "Молодої Італії", заснований під тією ж назвою. У першому ж номері, що вийшов у березні 1832 р., розглядалися революційні події у Франції як знамення загальноєвропейської тенденції.

Того ж року Мадзіні докладав чимало зусиль, щоб залучити до спільної справи визволення Європи швейцарських демократів. У жовтні в листі до швейцарського діяча Ж. Самбука він просив використати свої впливи для налагодження співробітництва з тамтешніми республіканцями в питаннях придбання зброї для бойових дій проти абсолютистських режимів, обміну кур'єрами тощо. "Швейцарці як патріоти, - писав керівник "Молодої Італії", - не повинні обминути велику справу європейського руху та симпатій до інших народів"⁸.

На цей період діяльності "молодих італійців" припадають також їхні перші контакти з представниками народів Східної Європи. Відтоді починаються постійні зацікавлення Мадзіні долею Слов'янщини, головними репрезентантами якої на Заході в той час були емігранти - учасники польського повстання 1830-1831 рр. Про те, на якій основі передбачалося розбудовувати відносини "Молодої Італії" з ними, свідчить заява Джузеппе Мадзіні в його листі до Й.Лелевеля: "Я докладаю всі свої зусилля задля всесвітньої "асоціації народів"⁹. Саме за італійським прикладом створюється "Молода Польща". Вітаючи у статті "Італія і Польща" її появу, італійський лідер вбачав в італійсько-польській співпраці підтвердження свого кредо: "Завдяки цим зустрічам [...] зростатимуть зерна великої зустрічі народів"¹⁰.

Від того часу в розробці і пропаганді своїх європейських проектів Мадзіні регулярно використовував відомості про слов'янство. Якими були їх джерела? Запитання це не є суто риторичним. Адже на Заході про Слов'янщину й слов'ян поширювалося чимало міфологізованих уявлень. Слід віддати належне італійському мислителю: вже у перших своїх слов'янознавчих ви-

ступях він спирався на праці, справді багаті фактичним матеріалом, зібраним компетентними авторами. До них треба віднести "Антологію" англійського мандрівника, літератора і дипломата Джона Боурінга (1792-1872), в яких подавалися зразки слов'янського письменства. Для Мадзіні-політика їх цінність полягала в тому, що вони містили, крім суто літературознавчих сюжетів, матеріали про культуру і побут, соціально-політичні відносини.

Однією з книжок Боурінга - про угорську поезію - Мадзіні скористався, викладаючи свої політичні оцінки Російської імперії і долі слов'ян. У статті "Про Угорщину" (1832 р.) він запропонував форму міжнародної співдружності для Східної Європи у вигляді дунайської конфедерації, де ключове місце мала б посісти вільна Угорщина, групуючи навколо себе державні утворення слов'ян і румунів. Завдяки такому об'єднанню передбачалося створити в Європі "перший бар'єр" проти імперсько-російської експансії. Другу лінію захисту майбутньої європейської демократії мали б утворити Франція, Італія та Іспанія¹¹.

1833 р. у четвертому випуску журналу "Молода Італія" Мадзіні знову звернувся до проблеми слов'янства у зв'язку з виходом у світ нової книжки Боурінга "Чеська антологія". Рецензуючи її, він зазначав, що "у сучасному русі умів" праця англійця "має для нас велику вагу". Включені до неї народні пісні він називав "неоціненними документами для тих, хто шукає в них, окрім літературних вартостей і поетичних красот, вираз глибокої думки мас і стихію громадянськості". Тому твердження правителів держав про "європейську рівновагу" Мадзіні називав "сміховинною", приреченою "на швидку загибель перед верховним розумом народів [...]". Народи, [...] поділені на конгресах государів відповідно до особистих інтересів і жахів останніх, жадають нової побудови на засадах більш природних"¹². Таким чином, у духовності слов'янства італійський діяч знаходить нові важливі докази на користь власної концепції загальноєвропейського розвитку.

При заснуванні "Молодої Італії" було складено її основоположні документи - "Загальну інструкцію для з'єднаних у братерство "Молода Італія" та "Циркуляр федерації "Молода Італія"". Знайомлячись з ними, не можна не помітити, що практична діяльність Мадзіні та його організації на міжнародному відтинку значно випереджала закладені в них програмні приписи. Це потребує пояснення, тим більше, що їх авторство належало керівникові "Молодої Італії". Міжнародні аспекти діяльності останньої трактуються в цих документах досить стримано, акцент робиться на революційній ініціативі італійського руху: "Європа чекає сигналу", і Італія, "як будь-яка нація, може подати його". Інша програмна заява: ""Молода Італія" має намір скористатися обставинами поза Італією, але не ставить у залежність від них час і характер повстання". Головна ж увага концентрується на здійсненні мети: "Італія може визволитися своїми власними силами"¹³. Причини такої акцентації в програмних настановах слід шукати, на нашу думку, в драматичних подіях 1831 р., коли повстанці в Центральній Італії марно чекали на допомогу Франції.

Але те, що програма "Молодої Італії" недостатньо окреслювала її роль на міжнародній арені, Мадзіні відчув у своїй щоденній роботі, пов'язаній з проблемами різних народів та Європи в цілому. І не випадково 1833 р. він складає ще один програмний документ - "Моральні пояснення статуту "Молодої Італії"", де зовнішньополітична стратегія останньої викладається у відповідності до концепції альянсу народів. У документі роз'яснювалося, що організація "вважає всесвітню асоціацію народів кінцевою метою діяльності вільних людей. Вона ("Молода Італія". - *М.В.*) визнає й добивається всіма засобами братерства народів"¹⁴.

До цих засобів Джузеппе Мадзіні зараховував згадуваний вище журнал "Молода Італія". Функцію його як міжнародної трибуни було визначено при заснуванні у спеціальному "Маніфесті". Нове видання, визначалося в "Маніфесті", промовлятиме "слово правди" не тільки до італійців, а й до "народів, які є свідками нашого лиха"¹⁵.

Ми вже наводили окремі публікації журналу, присвячені народам Європи та їх патріотичним організаціям. Та чи не найвиразніше європейська позиція італійського лідера відображена в його статті під красномовною назвою "Братерство народів", опублікованій у другому номері за 1832 р. Автор висловлював думку про необхідність зближення і спільних дій республіканців різних націй. На прикладі Німеччини він вказував на запалюючий вплив, який справили на її патріотів "хорообрі поляки", піднявши прапор повстання. Наголошувалося також на важливості утворення "альянсу французького народу з народом Німеччини"¹⁶. Звертаючись до німців, Мадзіні писав: "Отже, ми кличемо вас на великий європейський з'їзд, де всі народи, наші брати, здобудуть свої права". Потреба гуртувати патріотичні сили в міжнародному масштабі мотивувалася тим, що "тирани збирають свої сили [...]. Підступність і свавілля володарів спрямовані найбільше проти народів". Закінчувалася стаття гаслами: "Люди Німеччини, Франції, усіх місцевостей! Вперед! Вперед! Вперед у священний похід народів"¹⁷.

Цей політичний пафос, віра у світлі ідеали людства не заважали, проте, поборникам альянсу націй застерігати проти об'єднань народів, провідники яких претендували на панування над Європою. Він різко негативно оцінював "визвольні" плани і походи Наполеона Бонапарта, політика якого, за визначенням Мадзіні, утверджувала принцип самодержавства, топтала національну гідність народів. Наполеон крокував Європою, "ламаючи або вважаючи за ніщо відмінності між народами, нав'язуючи всім одні й ті ж реформи й однакові кайдани", аби "примусити людей до єдиної тиранії, до насильницького союзу"¹⁸.

1833 р. організація Мадзіні починає підготовку збройної акції проти Сардинського королівства, яка мала б перерости у загальноіталійське повстання й послужити поштовхом для аналогічних дій в інших країнах. З цією метою італійський лідер нелегально переїжджає на початку липня до Швейцарії, звідки керує підготовчими заходами на теренах кількох країн. Савойська експедиція - під такою назвою вона ввійшла в історію - була здійснена в лютому 1834 р. і за кілька днів завершилася розгромом інсургентів. Її невдача позначилася на характері історіографічних оцінок, в яких Мадзіні звинувачували в авантюризмі, змовництві. Вказувалося також на реальні прорахунки італійця в організації експедиції, але поза увагою залишалася мета, яку ставив Мадзіні перед нею, - перевести в практичну площину ідею альянсу народів. Перебіг підготовки і хід експедиції виразно показують, що Мадзіні та його послідовники прагнули здійснити її як міжнародну акцію. До участі в ній були залучені, крім італійців, поляки, німці, французи, швейцарці. Республіканці Франції, схвально поставившись до плану вторгнення на терени Савойї, займалися вербуванням добровольців. Масово відгукнулися на заклик Мадзіні сотні польських емігрантів, які сформували один з найчисленніших легіонів експедиції.

Важливим фактором підтримки акції стали виступи опозиційної преси, передусім французьких республіканських часописів, які друкували викривальні статті проти сардинської монархії. За кілька тижнів до початку експедиції до цих виступів приєднався Віктор Гюго, який у зверненні до редактора італійського еміграційного часопису "Вигнанець", передрукованому французькою пресою, висловив надію, що "настане день єдності Італії, котрий

приведе до єдності Європи"¹⁹. Після одержання звісток з району бойових дій у газетах Франції публікувалися коментарі в мадзіністському дусі: "Це є перший набат визволення народів"²⁰. Отже, якщо у воєнному плані похід у Савойю закінчився невдачею, то його політичні наслідки не можна розцінювати як суцільний програш мадзіністської стратегії, - він актуалізував у широких колах громадськості ідею єднання націй у боротьбі за вільну Європу.

Тим часом у ряді праць фінал савойської експедиції характеризується як початок суцільної кризи мадзінізму: "Невдалий результат змов 1833-1834 рр. викликав кризу "Молодої Італії". Було завдано важкого удару всьому патріотичному рухові". "Для "Молодої Італії" удар виявився смертельним; давно вже розпадаючись, вона тепер розпалася"²¹.

Незваженість таких тлумачень засвідчує розгляд усього ланцюжка подій, що відбувалися після експедиції. Не можна пояснити "смертельною" кризою те, що буквально через два місяці після савойської експедиції керівники її національних загонів, зібравшись у Берні, підписали, за ініціативою "Молодої Італії", пакт про створення міжнародної демократичної організації "Молода Європа". Від імені "Молодої Італії" акт підписали Дж.Мадзіні, Л.Мелегарі, Дж. Руффіні, К.Б'янко, Г.Розалес, А. Гільйоне, А.Руффіні²². Поряд з "молодими італійцями" фундаторами "Молодої Європи" виступили товариства "Молода Польща" і "Молода Німеччина", до яких трохи пізніше приєдналася новопостала "Молода Швейцарія".

У програмному документі - "Акті братерства" - фундатори "Молодої Європи" заявили, що їхні національні організації "вступають у братерство тепер і назавжди заради всього, що стосується головної мети", а саме - "свободи, рівності і прогресу". Далі вони зазначили, що кожна з організацій-засновниць "має право на допомогу іншої у будь-якій важливій для неї акції". Окремим пунктом підкреслювалося, що "Молода Європа" не є закритою асоціацією й розраховує на розширення своїх рядів: "Права й обов'язки, встановлені цим актом для трьох народів, надаватимуться будь-якому народу"²³.

Багато років потому Мадзіні згадував, що саме під впливом савойської імпрези у нього зародилася думка про міжнародну асоціацію: "Мені сподобалася ідея об'єднання зі справою Італії справи інших пригноблених націй і підняття на наших Альпах прапора європейського братерства. "Молода Європа" була в моїх роздумах логічним розвитком ідеї, яка сформулила "Молоду Італію"²⁴.

Чим же була на ділі нова мадзіністська організація? Прихильники версії "смертельної" кризи мадзінізму твердять, що "Молода Європа" була "практично нежиттєздатна"²⁵. Але цей висновок суперечить історичним фактам. Від часу проголошення злуки "молодих європейців" їх зв'язки з республіканськими осередками значно зросли в Польщі, Німеччині, Бельгії, Франції, інших країнах. Ці аспекти практичної діяльності "Молодої Європи" простежено, зокрема, у фундаментальній монографії "Мадзіні та італійські революціонери. Партія дії, 1830-1845" проф. Ф.Делла Перута - одного з провідних дослідників італійського Рисорджименто*. Великий ґрунтовний розділ його праці присвячено "Молодій Європі"²⁶. Додамо, що діяльність "Молодої Європи" сягала також різних регіонів України, де, зокрема, за посередництва "Молодої Польщі", розгорнув мережу нелегальних гуртків послідовник і друг Мадзіні, учасник савойського походу Ш.Конарський²⁷.

Важливим здобутком зусиль Мадзіні було утворення й приєднання до "Молодої Європи" асоціації "Молода Швейцарія", яка спиралася на низку

*Рисорджименто (італ. Risorgimento - відродження) - період боротьби італійського народу за національне визволення й об'єднання країни, що завершилася утворенням у 1870 р. єдиної Італійської держави.

своїх філіалів у кантонах країни. Під цією ж назвою було засновано газету, що швидко посіла провідне місце серед швейцарської періодики, перетворившись у Швейцарії і за її межами на головний рупор пропаганди мадзіністського гасла об'єднаної Європи. Особисто Мадзіні опублікував у ній понад 40 статей. Крім того, його виступи публікували й передруковували інші франкомовні та німецькомовні часописи Швейцарії²⁸.

Відповідно до планів розширення "Молодої Європи" створювались осередки її прихильників у Франції (Париж, Ліон)²⁹. На цих же засадах у Мадриді об'єдналася група іспанських патріотів. У листі від 14 липня 1834 р. до іспанського республіканця Гаспаре Ордоньо де Розалеса Мадзіні повідомляв про перебування емісара та агентів "Молодої Європи" в Севільї і Каталонії. За прикладом газети "Молода Швейцарія" в Мадриді демократи налагодили випуск журналу "Молода Іспанія", вихід якого припинився на 36-му номері через арешт редакторів, за наказом військового губернатора Каталонії³⁰. Великого значення Мадзіні надавав "Молодій Європі" у "пробудженні слов'янської раси". Викладаючи цю думку в листі (січень 1835 р.) до Алльєра - одного зі своїх кореспондентів, - він висловлював надію, що слов'яни візьмуть найактивнішу участь у будівництві нової Європи³¹.

Своєрідним історико-філософським обґрунтуванням спільної боротьби народів за перетворення свого життя на засадах свободи й демократії стала праця Мадзіні "Віра і майбутнє", видана 1835 р. французькою мовою. У ній доводилася необхідність усвідомлення народами "Священного союзу" для свого відродження. "Це я пишу, - зазначав італійський мислитель, - з глибоким переконанням: не існує, напевно, жодного народу в Європі, який не міг би, завдяки вірі, жертві й революційній логіці, розбити свої кайдани, на які приречла його монархічна Європа". У зв'язку з цим він покликався на історичний досвід XVII ст., вказуючи на "широкий план народного визволення", який розпочав здійснювати Богдан Хмельницький, "коли ентузіазм був диктатором і спричиняв жах у ворога, а натовпи людей в Литві, Галичині, Україні, плекали надію на свободу"³².

"Молода Європа" проіснувала трохи більше двох років і припинила свою діяльність за вимогою швейцарської влади, на яку чинили тиск Австрія та інші монархії. Незважаючи на порівняно короткий термін, Мадзіні та його однодумцям вдалося створити мережу визвольних осередків, розгорнути широку пропаганду ідей об'єднаної Європи.

З Швейцарії Мадзіні змушений був переїхати до Лондона, який від 1837 р. стає на довгі роки його пристановищем. Не залишаючи своїх європейських планів, він відновлює старі й встановлює нові зв'язки з провідними діячами національних рухів і в 1847 р. робить спробу певною мірою повторити досвід "Молодої Європи", заініціювавши "Народну інтернаціональну лігу". Її завдання італійський вигнанець окреслював так: "Знайомити британську публіку з політичним становищем зарубіжних країн та їх взаєминами; поширювати принципи свободи і прогресу; спрямовувати громадську думку на підтримку права кожного народу самостійно вирішувати свою долю та плепати свою національність; добиватися взаєморозуміння між народами всіх країн"³³. Ліга заманіфестувала себе як впливова громадсько-політична сила. Вона об'єднувала понад 400 членів, у тому числі таких відомих діячів, як згадуваний вище дослідник зарубіжжя Дж. Боурінг (голова ліги), письменник і публіцист Ч. Діккенс (член керівного комітету), поет і художник, активіст чартистського руху У. Лінтон (секретар ліги). Крім того, тисяча чоловік вважали себе симпатиками організації, беручи участь в її заходах³⁴.

Прагнучи якнайтісніше зв'язати діяльність ліги з міжнародними проблемами, Мадзіні особливу увагу її членів і широкої громадськості привертав до

Східної Європи як великого потенційного джерела визвольної боротьби на континенті. Свої думки з цього приводу він виклав у статтях під загальною назвою "Про слов'янський національний рух", опублікованих 1847 р. в "Единбурзькому журналі Лоу". В них автор знайомив читачів із самотньою історією слов'ян, класифікував їх за територіальною ознакою, наголошував на нездоланності їх поривань до свободи і єдності. "Настав час, - писав Мадзіні, - пов'язати наше життя з тим, що збуджує в серцях мільйонів братів, які оточують нас"³⁵. Актуальність представлених у цих статтях оцінок і висновків змусила його повернутися до них у наступному десятилітті і подати їх у новій серії статей, про які йтиметься нижче.

У передреволюційному 1847 р. Мадзіні розглядав слов'янське питання також в інших своїх публікаціях. Так, у статті "Європейське питання", надрукованій у лондонській "Народній газеті", він звертається до британців із закликом підтримати національні, в тому числі слов'янські, рухи³⁶. У статті "Краків", опублікованій там же, італійський лідер засуджував австрійську окупацію цього міста, висловлюючи віру, що поляки ще повстануть як ціла нація, яка йде "в авангарді всіх слов'янських народів"³⁷.

Після революцій 1848-1849 рр., в яких Мадзіні брав активну участь безпосередньо в Італії, він повернувся до Лондона. "Весна народів", на зміну якій в Європі запанувала важка смуга реакції, надовго стає для нього темою для роздумів і висновків щодо подальших політичних планів і дій. Якими вони уявлялися - недвозначно засвідчують його зусилля, спрямовані на створення нових асоціацій.

В Англії і за її межами набуває розголосу заснований 1850 р. італійським вигнанцем міжнародний центр боротьби за республіканський устрій європейських націй під назвою "Центральний комітет європейської демократії". До його керівного складу увійшли представники Італії, Франції, Польщі, Німеччини і Румунії. У серпні того ж року друкований орган комітету - паризький журнал "Вигнанець" - опублікував маніфест "До народів! Організація демократії", в якому йшлося про завдання відродження Європи як союзу націй.

Своє європейське кредо комітет виклав також в інших маніфестах, звернених до кожного народу окремо, чії національні організації увійшли до його складу. Так, у зверненні до поляків, написаному Мадзіні, говорилося про їхню високу активність у змаганнях за національну незалежність, але підкреслювалося, що лише власних зусиль для її досягнення не досить. Шлях до нового життя націй відкриють "священний союз народів" і "Сполучені Штати Європи". "Ваша національність розквітне...", - писав Мадзіні. - Альянс королів загнав Польщу в могилу, а альянс народів спроможний розтросити її каміння"³⁸.

Поява Європейського центрального комітету засвідчила, що його противником є не тільки гнобительські державні режими, які він прагнув повалити, а й прихильники класової боротьби і пролетарської солідарності на чолі з К.Марксом і Ф.Енгельсом. 1852 р. вони терміново заходилися збирати звинувачувальне досьє на Мадзіні та інших діячів і підготували на цих матеріалах величезний за обсягом памфлет "Великі мужі еміграції", який, проте, не був опублікований за життя авторів. Цей твір необхідно згадати, щоб показати характерні прийоми пропагандистської війни проти Мадзіні з наклеюванням публіцистичних ярликів на кшталт: "італійський фанатик", "хитрун" тощо. Ущипливі пасажі, проте, не могли заслонити того, що учасники політичних рухів у різних країнах мали змогу порівнювати позиції та погляди Мадзіні і Маркса й робити свій вибір часто не на користь останнього. Автори памфлету, зокрема, змушені були цитувати німецького письменника

Х.Харрінга, який, розпочавши співробітництво з Європейським центральним комітетом, заявив, що "розгадав небезпеку, яка загрожувала з боку комунізму справі народів Європи"³⁹.

Тим часом у Східній кризі і Кримській війні, що вибухнула невдовзі, Мадзіні побачив нові можливості для реалізації свого європейського проекту. Серед радикальних і ліберальних кіл Заходу початок війни викликав сподівання на швидке визволення інкорпорованих царською Росією народів. Поділяючи ці настрої, Мадзіні водночас негативно поставився до воєнної операції англо-французької коаліції. Власним баченням проблеми він поділився у "Листі до англійського народу з приводу Кримської війни", опублікованому в березні 1855 р. в лондонській газеті "Ранковий повідомлювач", де вказував на існування у британському суспільстві різних поглядів на війну проти Російської імперії. "Народ, — писав він, — вважає її боротьбою за цивілізацію, свободу, проти духу абсолютизму, за незалежність національностей, проти зазіхань деспотизму"⁴⁰. Англійський уряд, навпаки, прагне зберегти статус-кво, запроваджений ще Віденським конгресом 1815 р. У намірах приборкати російське самодержавство Англія спирається на іншу імперію, яка також є поневолювачем націй - Австрійську. Отже, зазначав італійський демократ, прагнення англійського народу подати допомогу східноєвропейським народам нашкодують на перешкоду з боку офіційного Лондона. Автор вважав неприйнятним в одному випадку "говорити про свободу Польщі або Угорщини", а в іншому - йти на угоду з габсбурзьким двором. Тому Кримську війну він називав "аморальною і безпринципною" і закликав перетворити її на "війну за свободу проти європейського деспотизму" або принаймні дотримуватися принципу невтручання, завдяки якому пригноблені народи Російської імперії мали б можливість повстати і приєднатися до західної союзної коаліції⁴¹. Аргументи Мадзіні дістали схвалення у громадських колах Британії. Буквально через кілька днів після опублікування його статті виступив редактор лондонської газети "Щоденний телеграф" А.Річардс, який слідом за італійським діячем заявив, що альянс з Австрією веде Англію в табір тих, хто протистоїть "її справжнім друзям - пригнобленим націям"⁴².

Східна криза змусила Мадзіні знову взятися за студії слов'янського питання, яке залишилося нерозв'язаним, і після Кримської війни продовжувало бути одним з пріоритетів у громадській думці Заходу про Східну Європу. Італійський мислитель не залишався осторонь цих дискусій і в червні 1857 р. опублікував у газеті "Народна Італія" серію статей (чотири) під назвою "Слов'янські листи", використовуючи в них матеріали вищезгадуваної своєї публікації - "Про слов'янський національний рух". У новій праці, доповненій сучасними відомостями й висновками, він подав сконцентровану інтерпретацію ролі і перспектив слов'янських народів. Її положення потребують детального розгляду, тим більше, що слов'янознавчі твори Мадзіні досі є "білою плямою" у вітчизняній історіографії.

Необхідно зазначити, що середина XIX ст. була періодом, коли свій вердикт слов'янському рухові і панславізму намагалися винести керівники об'єднань за класовим принципом. 1855 р. К.Маркс розробив план спеціальної акції із залученням впливового за океаном і в Європі часопису "Нью-Йоркська щоденна трибуна", де він виступав у ролі кореспондента. Було домовлено подати в ній серію статей (15), написаних Енгельсом. У листі до нього 18 травня 1855 р. Маркс зазначав: "Хай би чорт узяв "Tribune". Тепер, щоб там не стало, треба, щоб вона виступила *проти панславізму*"⁴³. Але, ознайомившись зі статтями, редакція відмовилася друкувати їх і повернула відправникові (Марксу). Відтоді вони вважаються не розшуканими⁴⁴. Невідомими залишилися й мотиви редакційної відмови.

Утім про напрям і головні тези цієї серії статей можна скласти уявлення по двох, пов'язаних з нею, рукописах Енгельса, що збереглися, та його ж статті "Німеччина і панславізм", вміщеній саме 1855 р. в "Новій Одерській газеті" (Бреслау). І в рукописах, і в статті автор зводив слов'янські рухи до одного знаменника - царсько-російського панславізму й тому оцінював їх як реакційні. Метою слов'янського руху в Австрії він називав утворення на її теренах "великої слов'янської імперії" й застерігав, що "ціла панславістська змова погрожує заснувати своє царство на руїнах Європи"⁴⁵. Таких висновків Ф.Енгельс дотримувався у вищеназваній статті, коли готував серію до нью-йоркського щоденника. Між тим, що вже було опубліковано ним, і тим, що призначалося для публікації в Америці, простежується збіг оцінок. Так, у рукописі "Німеччина і слов'янство", який став основою для однієї з 15 статей, стверджувалося: "Відтоді, як рух в Австрії якось виявив себе, чехи реакційні, також і словаки, і південні слов'яни, навіть панславістськи настроєна частина поляків". У другому рукописі - "Панславізм", який фактично був планом (з основними тезами) серії статей, заперечувалася історична перспектива низки слов'янських народів, зокрема українців і білорусів, про яких Енгельс написав, що вони "ніколи не були здатні до самостійності"⁴⁶.

Однобічність і тенденційність інтерпретацій Енгельса особливо впадає в очі при порівнянні їх зі "Слов'янськими листами" Мадзіні, які розпочинаються такою тезою: слов'янський рух є "найбільш важливий після італійського для майбутньої Європи"⁴⁷.

Діаметрально протилежний марксистським твердженням і погляд Мадзіні на роль слов'янства в революціях 1848-1849 рр. На відміну від характеристики слов'ян як "глибоко реакційної сили", італійський автор вважає цей період часом пробудження слов'янства до політичної свободи, відзначаючи разом з тим перепони слов'янським змаганням: "спритність Австрії, нерозумна легковірність Єлачича та помилки угорського повстання". Але, писав Мадзіні, "було б помилкою" вважати, що від тих пір слов'янський рух "згас". Навпаки, він "поступово розвивається [...]". Коли в народі з'являються ідеї вільної батьківщини і національні аспірації, то жодна сила неспроможна задушити і спинити їх [...]. Національності непереможні". Мадзіні вказував на "тенденцію, яка кличе слов'янську расу шикуватися в ряди націй"⁴⁸.

Як бачимо, в тлумаченнях минулого, сучасного і майбутнього Слов'янщини Мадзіні керувався гаслом альянсу європейських народів. Слов'янський рух, на його думку, - також одна з важливих передумов успіху й італійської національної справи: Італія "повинна мати власні союзи і цілком власну міжнародну політику", яка враховувала б "формування нових націй, що постануть внаслідок неминучого розпаду Австрійської імперії"⁴⁹.

У самій історії слов'янства автор "Слов'янських листів" бачив "докази того, що слов'янські устремління - не скороминуще шумовиння". Вони - "природний результат довготривалої історичної традиції". До них Мадзіні зараховує традицію державності: коли "життя раси вийшло за межі сім'ї і громади [...], слов'яни згуртувалися в численні невеликі держави і князівства". Тому як контраст з минулим він характеризує сучасне становище слов'ян, пригнічених "деспотизмом царя в Росії" та "австрійською й турецькою тиранією"⁵⁰. Водночас у "Листах" наголошувалося, що на територіях, населених слов'янами, "від Ельби до Камчатки, від Льодовитого моря до Рагузи", йде пробудження їхньої національної свідомості. Мадзіні перелічує імена, які символізують "загальний рух слов'янської сім'ї": Лелевель, Шафарик, Палацький, Міцкевич, Залеський, Пушкін, Коллар та ін.

У слов'янському етнічному масиві він виділяє чотири великі групи: польську, російську, богемсько-моравську і південну, кожна з яких, за його

визначенням, має виконати свою місію. Перша - відновити самостійність Польщі, друга - ширити свої впливи в Азії, третя - повалити Австрійську імперію, четверта - об'єднатися на федеративних засадах. Зазначимо, що ці прогнози, які великою мірою підтвердилися подальшим ходом історії, автор не вважав за непорушні імперативи. Він допускав, що окреслена ним конфігурація політичного облаштування слов'янських народів може зазнати модифікацій. Але в одному він був твердо переконаний: "Яким би не було майбутнє, роль руху слов'янського елементу є незаперечною. Завдяки йому зміниться й політична карта Європи"⁵¹.

Австрійська імперія, як ворог італійської незалежності, завжди була в центрі політичних студій Мадзіні, і в цьому відношенні не стали винятком "Слов'янські листи". Автор підкреслював, що більшу половину населення імперії становлять слов'яни, в числі яких він називає українців - "русинів". На відміну від енгельсівської трактовки слов'ян як нерозвинутих, позбавлених історичної перспективи народів, італієць наголошує на ознаках їх духовного відродження: творенні окремих літературних мов, власної національної преси й наукових товариств ("Матиця" та ін.). Особливу увагу в "листах" привернуто до фольклору слов'ян — "пісень їхнього дитинства", сповнених "пристрасного заклику до дії", котрий нагадує "протест Прометея". Народна поезія, за характеристикою Мадзіні, - скарбниця історичної пам'яті про ідеали свободи і ґрунт для формування національної самосвідомості слов'ян. Їх патріотичну закоханість у рідний край і готовність його захищати італійський автор ілюструє лише одним, але досить виразним поетичним уривком, в якому йдеться про Україну. Він цитує "чудові вірші" Залеського, поета так званої української школи в польській літературі, звернення: "Мати моя, Україно", порівняння її з "німфою степів", яка живиться "нектаром козацьких поем". Мадзіні, глибокий і тонкий знавець європейських літератур, мав повне право заявити, покликаючись на вірші про Україну, що "цією чистою поезією благородних споминів про рідний край слід влити подих нового життя в наше (італійське. - *М.В.*), тоді й до нас перейде цей важливий елемент історії"⁵².

У тому, що слов'янські рухи є реальною силою, автора листів переконують намагання колишніх і сучасних йому претендентів на панування в цілій Європі скористатися ними у своїх планах. Як приклад такої політики він згадує Наполеона Бонапарта, який прагнув залучити до своїх завойовницьких намірів визвольні рухи чорногорців та сербів. Негативне ставлення до подібних симбіозів Мадзіні демонструє і в оцінці російського самодержавства, називаючи "абсурдними плани панславізму, центром яких був би цар"⁵³.

За висновком італійського політика, у процесах, що відбуваються в слов'янських спільнотах, помітну роль відіграє тенденція взаємотяжіння, в чому він бачив додаткові аргументи на підтвердження концепції об'єднаної Європи. У завершальному, четвертому, листі автор зазначив, що "зв'язок між різними гілками великої сім'ї відчувається всюди", і навів низку фактів: "іллірійські газети постійно переймаються богемськими справами", а "співробітництво діячів Богемії виявляється в публікації їх творів в Аграмі"; водночас "чеських професорів запрошують на кафедри історії і філології у Белграді"⁵⁴. Ще один важливий висновок, який робить Мадзіні: слов'яни не замикаються в колі суто слов'янських проблем, а прагнуть до співпраці з іншими національностями. З повагою він пише про далматинський часопис "Полярна зірка", який відгукується на визвольні змагання італійців. Мадзіні нагадує, що в революційних подіях 1848 р. в Італії "південні слов'яни змогли побачити піднесення нації, яка крає стару карту Європи і кличе нові народи повстати й згуртуватися відповідно до своїх природних поривань". Це пропо-

нується розцінювати як "перші симптоми братерства" слов'янських і не-слов'янських народів. Проте автор листів далекий від безоглядної глобалізації слов'янського руху, вказуючи на "великі труднощі" у взаєминах поміж самими слов'янами і зазначаючи, що "цим найбільше користується Австрія"⁵⁵.

Думка про слов'янство як "неминучу складову майбутнього" супроводжується у Мадзіні побажанням, щоб Слов'янщину "глибоко вивчали в Італії" за прикладом інших країн. Він перелічує вже існуючі в Європі кафедри слов'янських літератур, а саме в Петербурзі, Москві, Харкові, Берліні, Бреславлі, Лейпцигу, Парижі. Італійську слов'янознавчу інституцію автор пропонує відкрити в Турині або Генуї, підкреслюючи: "Ми, друзі і противники, маємо ближче познайомитися зі слов'янами"⁵⁶.

У середині XIX ст., коли публікувалися "Слов'янські листи", крім Мадзіні, важко назвати політичного діяча, до голосу якого однаковою мірою уважно прислухалися і радикали та ліберали різних течій, і короновані самодержці з їхніми міністерськими кабінетами. Не дивно, що відгомін "Слов'янських листів" був широкий. Тут лише зазначимо, що слово італійського лідера долиняло й до України. В цьому зв'язку слід вказати на першу на Наддніпрянщині приватну газету "Киевский телеграф", яка почала виходити в 1859 р., приділяючи велике місце в кожному номері політичним оглядам. Сюжетами для них служили поточні міжнародні події, а в ролі оглядача виступав один з керівників організації українських демократів - так званого Київсько-Харківського таємного товариства - Яків Бекман. У своїх статтях він порушував питання, яким віддавав перевагу і Мадзіні, - про Австрійську імперію, визвольну боротьбу на Апеннінському півострові, передавав дух і саму фразеологію мадзінієвих орієнтацій у національному питанні. "Не бачити в народності істотного історичного елемента, - писав Я. Бекман, - значить не розуміти подій, які відбуваються перед очима. Не визнавати й засуджувати народність, називаючи її порожнім звуком, а національні питання археологічними - значить самому собі затуляти очі й тішитися, доводячи, що сонця немає, тому що ми з пов'язкою на очах не бачимо його світла". Характерно, що окремі формулювання київського оглядача мало не дослівно повторювали тези "Слов'янських листів" Мадзіні, зокрема щодо ролі національних рухів. Як наголошував Я. Бекман, "італійське питання тільки перше в ряду інших, за ним іде слов'янське"⁵⁷.

Торкаючись політичних пріоритетів Мадзіні, слід зупинитися на одному з його маніфестів стосовно потреби загальноєвропейської організації демократичних сил, з яким він виступив у той період. Публікацію маніфесту він приурочив до започаткування ним у Лондоні 1858 р. нового італійського часопису "Думка і дія". В маніфесті аналізувалися хід і завдання визвольної боротьби в Італії та інших країнах Європи. Констатуючи, що сили демократії останнім часом зросли, Мадзіні разом з тим зазначав, що єдності в їх рядах "ще не досягнуто", а дії, до яких вдаються групи патріотів, мають ізольований характер. Вони виступають "на свій власний страх і ризик, тільки за свою власну батьківщину, без розуміння загальної мети". Мадзіні підкреслював, що коріння зла у відсутності "організації і планів", і як приклад наводив недавні події у Греції, яка "кинулася у бій; але вона не зрозуміла, що при наявності союзу урядів ніякий грецький національний рух неможливий, [...] якщо еллінський елемент не об'єднається зі слов'янсько-румунським елементом, що могло б зробити повстання закономірним"⁵⁸.

На думку Мадзіні, повчальним для демократів мають стати уроки 1848 - 1849 рр., коли "ми повстали в десятках міст в ім'я всього великого і святого. Свобода, солідарність, народ, союз, батьківщина, Європа - все належало нам.

Пізніше, обмануті, піддавшись якимсь підлим і злочинним чарам, ми дозволили цим рухам набути місцевого характеру.... Ми, що скинули Луї-Філіппа, повторили блюзнірську фразу, яка резюмує його царювання: "Chacun pour soi, chacun chez soi" ["Кожен для себе, кожен у себе"]. Тому ми зазнали поразки. Невже цей гіркий досвід нічому не навчив нас? Невже ми досі не зрозуміли, що сила в єднанні і тільки в єднанні. Мадзіні робив особливий акцент на утворенні "єдиної загальної організації, яка, відіграючи вирішальну роль у сучасному, принесла б свої плоди у майбутньому". Маніфест торкався й прийдешнього, коли нові нації зрештою здобудуть свободу. В уявленні італійського європейста їх майбутнє - у складі цілого людства. "Під людством, - зазначав він, - ми розуміємо об'єднання вільних і рівних націй на подвійній основі - самостійності їх внутрішнього розвитку і братерства з метою впорядкування міжнародного життя та загального прогресу". Держави, що з'являться після ліквідації віденської системи гноблення, мають "ґрунтуватися на спорідненості мови, традицій, релігії", з урахуванням "географічних умов і політичних особливостей кожної країни"⁵⁹.

Кредо Мадзіні служило дороговказом для таких діячів, як Джузеппе Гарібальді, який за подвиги в Європі і Америці здобув ім'я "героя двох світів". Ватажок бойових загонів, він втілював у життя гасло братерства народів і на підтвердження своєї участі в боях за їхню свободу звертався з відозвами до співвітчизників та іноземців: "Я хочу, щоб Італія подала руку рабам усього світу"⁶⁰. Із зброєю в руках він воював за незалежність південноамериканських республік, організував загони італійських волонтерів на підтримку грецьких повстанців, а на схилі літ поїхав у Францію захищати її свободу від пруської навали⁶¹. Коли 1863 р. в Польщі спалахнуло повстання, Гарібальді допомагав його учасникам і водночас звертався до інших народів Європи: "Не дайте згоріти оселі сусіда, якщо хочете, щоб і вам допомагали погасити вогонь, який поглинає ваш дім"⁶².

Та чи не найбільшу славу приніс йому 1860-й рік - переломний на шляху створення єдиної Італії. Очоливши "експедицію тисячі", у підготовці якої активну участь брав Мадзіні, Гарібальді висадився в Сицилії, звідки почав свій визвольний похід по італійському Півдню, внаслідок якого впав один з найреакційніших в Європі режимів - Королівство обох Сицилій.

Пропаганда спільних цілей народів, яку багато років наполегливо проводили Мадзіні та його однодумці, дала свої результати саме в період боротьби "тисячі". До гарібальдійського війська рушили сотні і тисячі іноземних добровольців. Серед них були й сини України, імена яких у своїй більшості лишилися невідомими. З огляду на це особливу цінність становлять свідчення одного з них - вихідця зі Слобожанщини Левка Мечникова, який, захищаючи італійську свободу, зазнав важкого поранення у битві під Неаполем. У своїх "Записках гарібальдійця", написаних по гарячих слідах подій, він відобразив високі поривання представників багатьох національностей в армії Гарібальді. "Молоді люди, - писав Мечников, - переважно військові, з усіх країн поспішали туди (у Південну Італію. - М.В.) тільки заради честі битися під керівництвом героя (Гарібальді) ... Тут були люди всіх націй, всіх верств"⁶³.

Структуру національного складу гарібальдійської армії автор показував на прикладі дивізії під командуванням Тюрра, що "складалася з англійського та пішого угорського батальйонів, з бригади Капель-Пуччі, німецької роти та ескадрону угорських гусар"⁶⁴. Серед гарібальдійців були також французи, араби, іспанці, бельгійці, швейцарці. Організацією шпиталів займалася англійка Уайт, палка прихильниця ідей Мадзіні. "Виключно їй, - писав Мечников, - поранені гарібальдійці зобов'язані тими небагатьма зручностями й опікою"⁶⁵.

Що ж до самого автора записок, то він у спілкуванні з іншими волонтерами репрезентував себе як "слов'янин", наводячи досить красномовну репліку француза-гарібальдійця до свого товариша: "Ось поручик (звання Мечникова. - *М.В.*) [...]. Він іноземець, як і ми, і прийшов битися за Італію, тому що кожній добрій людині приємно воювати за добру справу"⁶⁶.

Відтворюючи бойовий шлях самого Гарібальді, Мечников наголошував на його участі "в лавах мадзінієвих прихильників" ще з часів "Молодої Італії". На завершення звіту про похід на Південь автор звертається до образу Мадзіні - "цього чудового діяча італійської незалежності"⁶⁷.

Джузеппе Мадзіні помер 10 березня 1872 р. Лише кількома місяцями раніше здійснилася одна з його великих мрій - постала єдина італійська держава зі столицею Римом, але не республіканська за устроєм, якою він хотів бачити свою батьківщину, а конституційно-монархічна. Отже, на італійців і всіх європейців ще чекала тривала, сповнена драматизму боротьба за оновлення цілого континенту. Змінюючись, долаючи численні труднощі й перепони, Європа рухалась у напрямі, який передбачав італійський мислитель. Те, що в середині XIX ст. його політичні опоненти вважали "фантазіями", набуло реальних рис у наступному столітті - від розвалу імперій і появи нових національних держав до будівництва спільного дому європейських народів, прообразом якого сьогодні є Європейський союз.

У даній статті розглянуто лише деякі аспекти спадщини Мадзіні в галузі національно-державних відносин. Опанування її колосального інтелектуального потенціалу - важлива наукова проблема, розробка якої відкриває можливості досягнути в суперечливому перебігу історичних подій магістральні тенденції і особливості європейського розвитку.

¹ *Mazzini G. Scritti editi ed inediti. Edizione nazionale* (дані - *Mazzini G. SEI*). — Imola, 1906-1974. -Vol. 1-104.

² *Il mazzinianesimo nel mondo. A cura di G. Limiti*. - Pisa, 1995-1996. - Vol. I-II.

³ *Mastellone S. Mazzini e la "Giovine Italia"(1831-1834)*. - Pisa, 1960. - Vol.I - P. 235.

⁴ *Le SŌmaphore (Marseille)*. - 1831.-7 juillet.

⁵ *Mazzini G. SEI*. - Vol.V. - P.16.

⁶ *Mazzini G. Note autobiografiche*. - Firenze, 1944. - P. 25-26.

⁷ *Mastellone S.* - Vol.II. - P.121-123.

⁸ *Mazzini G.* - Vol.V. - P. 161.

⁹ *Ibid.* Appendici. - Vol.I. - P.22.

¹⁰ *Ibid.* - Vol.II. - P.82.

¹¹ *Ibid.* - Vol.II. - P.87-125.

¹² *Маццини Дж. Эстетика и критика*. - М., 1976. - С.201.

¹³ *Mazzini G. SEI*. - Vol. II. - P. 52.

¹⁴ *Mazzini G. SEI*. - Vol. II. - P. 298.

¹⁵ *Ibid.* - Vol.II. - P.76.

¹⁶ *Ibid.* - Vol.II. - P.258, 265.

¹⁷ *Ibid.* - Vol.II. - P.272, 273, 284.

¹⁸ *Маццини Дж. Эстетика и критика*. — С.187.

¹⁹ *La Tribune*. - 1833. - 19 d'Ocembre.

²⁰ *Ibid.* - 1834. - 5 fevrier; *Mastellone S.* Op. cit. - Vol. II. - P.198.

²¹ *Невлер (Вилин) В.Е. Демократические силы в борьбе за объединение Италии, 1831-1860*. - М., 1982. - С.105; *Кирова К.Э. Жизнь Джузеппе Мадзини*. - М., 1981. - С.39.

²² *Mazzini G. SEI*. - Vol.eV. - P.6.

²³ *Ibid.* - Vol.IV. - P. 5, 6.

²⁴ *Mazzini G. Note autobiografiche*. - P. 146.

²⁵ *Кирова К.Э. Назв, праця*. - С.41; її ж. *Заговорщики и народ*. - М., 1991. - С.12.

²⁶ *Delia Peruta F. Mazzini e i rivoluzionari italiani. Il "partito d'azione", 1830-1845*. - Milano, 1974. - P. 161-219.

²⁷ Див.: *Варварцев Н.Н. Украина в российско-итальянских общественных и культурных связях (первая половина XIX в.)*. - К., 1986. - С.52-63.

²⁸ *Bettoni G. Mazzini e la Svizzera*. - Pisa, 1995. - P. 171-177.

²⁹ *Ibid.* - P. 38.

³⁰ *Il mazzinianesimo nel mondo*. - Vol.I. - P. 91, 92.

- ³¹ *Mazzini G.* SEI. Appendici. Epistolario. - Vol.I. - P.198.
³² *Mazzini G.* SEI. - Vol.VI. - P.312.
³³ *Ibid.* - Vol. XXXVI. - P. 5.
³⁴ *Morelli E.* L'Inghilterra di Mazzini. - Roma. 1965. - P. 92-93.
³⁵ *Mazzini G.* SEI. - Vol. XXXVI. - P.29.
³⁶ *Ibid.* - Vol. XXXIV. - P.309-328.
³⁷ *Ibid.* - Vol. XXXIV. - P.295, 298.
³⁸ *Mazzini G.* SEI. - Vol. XLVI. - P.93.
³⁹ *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори. - Т. 8. - С.296.
⁴⁰ The Morning advertiser (London). - 1855. - 23 march.
⁴¹ *Ibid.*
⁴² Il mazzinianesimo nel mondo. - Vol.I. - P. 59.
⁴³ *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори. - Т. 28. - С.352.
⁴⁴ Фридрих Энгельс и его время. - М., 1990. - С.299.
⁴⁵ *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори. - Т. 11. - С.206.
⁴⁶ Фридрих Энгельс и его время. - С.305, 316.
⁴⁷ *Mazzini G.* SEI. - Vol. LIX. - P.15.
⁴⁸ *Ibid.*
⁴⁹ *Ibid.* - P. 16.
⁵⁰ *Ibid.* - P. 16, 17.
⁵¹ *Ibid.* - P. 18, 19-20.
⁵² *Ibid.* - P. 18, 31.
⁵³ *Ibid.* - P. 25.
⁵⁴ *Ibid.* - P. 32.
⁵⁵ *Ibid.* - P. 32, 33.
⁵⁶ *Ibid.* - P. 34, 35.
⁵⁷ Киевский телеграф. - 1859. - 29 августа, - № 18.
⁵⁸ Цит. за: *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори. - Т. 12. - С.562.
⁵⁹ Там же. - С. 562, 563.
⁶⁰ *Garibaldi G.* Scritti. - Bologna, 1935. - Vol.V. - P. 25.
⁶¹ La passò Garibaldi. Itenerari garibaldini nel mondo. - Roma, 2001.
⁶² *Garibaldi G.* Scritti. - Vol. V. - P. 185.
⁶³ Русский вестник (Москва). - 1861. - Сентябрь. - С.151; Ноябрь. - С.114.
⁶⁴ Там же. - Сентябрь. - С. 152.
⁶⁵ Там же. - Октябрь. - С.415.
⁶⁶ Там же. - Сентябрь. - С. 157.
⁶⁷ Там же. - Ноябрь. - С. 103, 124.

In the article, the struggle of G.Mazzini, the Italian liberation movement leader, for the West and Europe unification on the democratic values is being examined.

С.В.Сидоров (Київ)

ШТРАФНІ ПІДРОЗДІЛИ ЯК ФОРМА ПОКАРАННЯ РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА БОЙОВОГО ВИКОРИСТАННЯ ВІЙСЬК У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті аналізуються роль, місце, кількісний склад та питання бойового застосування штрафних підрозділів і загороджувальних загонів Червоної армії в роки Великої Вітчизняної війни.

До найменш досліджених сторінок Великої Вітчизняної війни належать питання бойового застосування штрафних підрозділів і загороджувальних загонів. Актуальність даної теми полягає насамперед у тому, що вона залишається "білою плямою" в історії Великої Вітчизняної війни і являє собою великий інтерес в цілому. Закритість цієї теми дотепер не дає змоги дослідникам відтворити об'єктивну картину цього явища.

За повоєнні роки в пресі з'явилося лише декілька публікацій,